

Seizoenen: het koninkrijk van het kind

Akke van der Kooi, PThU, Kampen

1. Ont-eigening versus toe-eigening

Seizoensvieringen kan men, dacht ik in mijn eerste overwegingen voor vandaag, zien als voortkomend uit een besef van **onteigend** te zijn. Onteigend van specifieke ervaringen die wezenlijk zijn voor mens-zijn. Er meldt zich een verlangen in. Een verlangen naar een specifieke *ervaring*. De ervaring van thuis te raken op de aarde. In de roman van Susanna Tamaro, *Anima mundi* (ziel van de wereld), vertelt een non hoe zij, in de vreselijke oorlog van voormalig Joegoslavië vervreemd van de wereld als een thuis, in een stukje rauwe natuur, de zaadjes van een snijbiet, troost vond en moed om verder te leven. ‘Kijkt u eens, hoe lelijk, als je niet beter wist, zou je denken dat het ging om de uitwerpselen van een knaagdier. En toch, in deze weinige kubieke millimeters materie is alles bevat. Samengebalde energie en een groeiplan. De grote groene bladeren, die in juni schaduw geven aan de bodem van de tuin, zitten er nù in.’ Het zaadje als een amulet, die helpt om het vertrouwen in het leven in stand te houden als dat aangevochten wordt door wat een mens overkomt. De amulet is als een teken van verzet, van **verweer** tegen wat gaande is en je dreigt te verzwelgen, en waarin de verbinding met het leven in jou en om je heen wordt bevestigd, en steun wordt gezocht bij de bron van het leven. (vgl. Kune Biezeveld, *Als scherven spreken*, 77v.)

De seizoensvieringen lijken de mogelijkheid te kunnen bieden om voorbij de vervreemding dichterbij te komen bij een verstaan van de *aardsheid* van het eigen leven, en daarmee bij het geleefde leven in al zijn facetten, van vreugde, verlies, mislukkingen en begrensdheid. De vraag naar God of het goddelijke komt daarin als vanzelf mee: een van de vragen op de flyer van de conferentie luidt: ‘Wat geeft de loop der seizoenen ons, onderdeel van Gods schepping?’

In de gang van wat wij de moderniteit plegen te noemen, is de aandacht voor menselijke ervaring en subjectiviteit steeds belangrijker geworden. Vooral de periode van de Romantiek is hierin voedend geweest. Ik heb begrepen dat de seizoensvieringen vooral inspiratie putten uit deze periode uit de westerse geestesgeschiedenis. Men kan zeggen dat de seizoensvieringen en de daar ingebrachte ervaringen deel zijn van een in onze cultuur breder aanwezig verlangen naar beleving en ervaring. Er uit zich een **verweer** in tegen een doorgeschoten rationaliteit. De seizoensvieringen zijn een *Lijfkreet*, een ‘verweerskrif’ zoals de bundel heet van de Zuid-Afrikaanse dichteres Antjie Krog waaruit ik aan het slot een gedicht zal citeren en toelichten.

Opvallend is dat sommige denkers in onze tijd van mening zijn dat achter al die gretigheid naar beleving en ervaring in onze cultuur een diepe **ervaringsarmoede** schuilgaat. Dat de gang van de westerse cultuur in de moderniteit een verlies aan echte ervaring heeft gegenereerd. ‘Ervaringsarmoede’. Ja, die term kende ik nog, uit mijn studententijd in Kampen waarin wij, vanuit onze prille bewegingen binnen feministische en bevrijdingstheologie, discussieerden over het ‘Erfahrungsverlust’ in de Barthiaanse theologie met haar hoge inzet bij Gods openbaring die de ervaring en het natuurlijke leken te verwaarlozen. Toen was het een verwijt naar een bepaald soort theologie. Maar nu, uit de mond van filosofen? De observatie triggerde me. Nu slaat het verwijt terug naar onszelf en onze tijd, wij 21^e eeuwse mensen met alle ervaringen die wij hebben. De Italiaanse filosoof Giorgio Agamben spreekt in zijn boek *Infancy and History*, Kindertijd en geschiedenis (oorspr. it. 1978, eng. 1993, 2007) zelfs over *the destruction of experience*. De huidige tijd is in zijn ogen gekenmerkt door destructie of verlies van ervaring. Het gewone alledaagse leven wordt z.i. niet ervaren

maar *ondergaan*. Wat ervaren is, weten we niet meer. De kwaliteit van ervaren is hier dus in het geding. Agamben spreekt van de *onteigening* ('expropriation') van ervaring die gegeven is met het project van moderne wetenschap en technologie en de **programmering** van het mens-zijn die daar inherent aan is. Hij noemt het voorbeeld van de toerist oog in oog met een prachtplek op aarde en die, in plaats van dat zelf te ervaren, dat de camera laat doen. Ik denk dat die programmering op alle mogelijke levensterreinen is doorgedrongen, en daar een reductie van mens-zijn bewerkstelligt. Ik noem alleen maar even de wereld van de zorg. Waar zijn we volgens Agamben van onteigend? We zijn onteigend, stelt hij, van ons kind-zijn, van onze 'infancy'. Hij bedoelt daarmee onze pre-subjectiviteit, het gegeven dat wij al ervarende wezens zijn voordat wij talig zijn, dat wij wezens zijn die een 'wordless', een woordeloze ervaring kennen. **Pure ervaring van de dingen zonder de bemiddeling van taal.** Het kind-zijn representeert bij Agamben de bekwaamheid tot ervaring zonder taal. En laat dat zien in het spel. Denk aan de baby in de wieg die met haar handje speelt met wat boven haar hangt en verkent wat ze daarmee kan. Denk aan het kind dat speelt met de regendruppels tegen het raam in een bus.

Deze observatie van Agamben over 'infancy' heeft mij ertoe gebracht om in verband met het onderwerp van vandaag mijn ingang te zoeken bij het kind. U zult wel denken, wat een omweg, maar ik zie het als een nuttige omweg, om als theoloog iets zinnigs te kunnen zeggen over het onderwerp seizoensvieringen als expressies van de verbinding van God en het alledaagse. Ik hoop dat dat nut gaat blijken.

Het gaat bij het teruggrijpen op 'infancy' of kind-zijn bij Agamben niet om iets romantisch als verloren onschuld of naïviteit. Die ervaring van het kind-zijn, van pre-talig wezen zijn, woordloos, moet je niet zien als stadium wat nu eenmaal chronologisch voorafgaat aan taal, en dan, op zeker moment, ophoudt te bestaan en overgaat in taal. Het is geen *paradise lost*, wat we op zeker moment voorgoed achter ons laten om te gaan spreken, maar het blijft als **bron van het menselijke** meegaan wanneer we tot spreken komen.(69) Wij blijven pre-talige wezens. Het wijst op een dimensie in het mens-zijn die volgens Agamben boven het psychologische en het subjectieve uitgaat. (57) De dimensie van het **spel**, van het **scheppende**. De in augustus overleden Spaans-Indiaanse hoogleraar religious studies Raimon Panikkar sprak in dit verband over de **materia prima van menselijk bestaan**: wij zijn niet allereerst rede en wil, maar iets anders dat door deze vermogens niet wordt voortgebracht: ontvankelijkheid, receptiviteit, vrijheid, creativiteit. [Terzijde: Agamben heeft in ander werk (Profanierung, 2005) ook voorgesteld om opnieuw over religie te gaan denken vanuit het spel. In het spel kunnen z.i. de religieuze inhouden, die steeds meer van het gewone leven zijn weggeraakt, weer terug worden gegeven aan het alledaagse en op een nieuwe manier toegankelijk gemaakt (religie als *relegere*, hernemen van het gegevene, opnieuw bezien, in plaats van als *religare*, terugbinden van de mens aan God).]

2. Het kind als schepper

Agamben wijst ons terug naar het kind en het spel. Zou het kunnen zijn dat het kind onvoldoende thema is in theologie en spiritualiteit? Volgens de theoloog Jürgen Moltmann is dat zo. Hij schreef enkele jaren geleden een klein boekje voor breed publiek, waarin hij nog eens het belangrijkste thema uit zijn theologie herneemt, de 'Hoffnung'. Het heet *Im Ende – der Anfang* (2003). Hij wijst erop dat we in de christelijke cultuur wel veel afbeeldingen hebben van de Madonna met het Jezuskind, maar dat we vergeten dat we in de bijbel in feite ook een evangelie van het kind hebben. In de aandacht die Jezus heeft voor het kind zit een kritiek naar de Romeinse wereld van toen waarin behalve vrouwen en slaven ook kinderen rechteloos waren. Moltmann documenteert dat uitvoerig. Mij is het nu even te doen om een verwijzing die Moltmann hier doet, dezelfde als eerder in zijn boek over een ecologische

scheppingsleer, een verwijzing die ik ook in het genoemde boek van Agamben terugvond. Het is een verwijzing naar de vroege filosoof Heraclitus van wie het woord is: ‘De wereldloop is een spelend kind, dat schuift met damstenen, het is het koninkrijk van een kind.’ (Fragment 52; ik heb mijn titel eraan ontleend). **Het goddelijke is het oorspronkelijk-kinderlijke.** De wereld van geschiedenis en natuur lijkt op het spel van een kind en in het kind komt het goddelijke aan de dag.

Het kind in zijn spel is een schepper. Dat heb ik van Noordmans. Hij was als theoloog een begaafde fenomenoloog, het kind speelt een heel belangrijke rol in zijn theologie en al helemaal in zijn bezinning op de structuren van de werkelijkheid. Het kind heeft voor hem hier een gidsfunctie. Ooit schreef Noordmans dat de mate van oorspronkelijkheid van een mens afhangt van het blijven van het kind in de man of de vrouw (VW. 4. 456). Dat is precies wat ik Agamben ook hoor zeggen. Het kind is volgens Noordmans een schepper, het begint altijd weer opnieuw zonder zich te bekommeren over wat er al was. Noordmans leest de gedichten van Wordsworth en komt daar tegen dat (ik citeer) ‘de knaap bij z’n spel het hemelse licht ziet’. Dat is het scheppingslicht en zo, vindt hij, zo zou ook de volwassene zijn arbeid moeten beleven (VW.6, 15v.) Een voorbeeld ter toelichting van wat hij bedoelt: Ik moest hieraan denken toen ik de afgelopen week in **De wereld draait door** een enthousiaste jongeman, natuurwetenschapper, hoorde vertellen over de uitvinding die tot de uitreiking van de Nobelprijs had geleid aan een Russische wetenschapper met een Nederlands paspoort. Het enthousiasme waarmee hij diens vinding uit de doeken deed, daarin herhaalde zich bijna de ontdekkingsvreugde van de prijswinnaar. Heel zijn lichaam deed mee, hij stond als het ware te vibreren. Omdat het kind schepper is, staat het volgens Noordmans voor het essentieel menselijke, waarnaar wij ons hele leven op zoek zijn. Je ziet dat terug waar een mens in passie spreekt, als het ware van zichzelf af spreekt, in een soort *zelfvergetelheid* zoals die jongeman op de tv. Je ziet het in een violiste, die helemaal opgaat in haar spelen, met heel haar lichamelijke. Van het kind kan men leren, zo Noordmans en Moltmann, dat enkel spelend de mens de fundamentele contingentie van de wereld kan uithouden. Dat is: **een zich steeds instellen op het onafleidbare nieuwe.** Op datgene wat niet berekenbaar is. Wat het kind zo aan het licht brengt, hoor ik bij Noordmans en Moltmann beide, is schepping. En daarin lijkt het op de Schepper. We zijn verwickeld in een beweging om voortdurend die scheppende kracht in het leven terug te vinden. In mijn geheugen staat het beeld gegrift van een klein jongetje dat na de begrafenis van zijn vader teruglopend van het graf aan de hand van zijn moeder, kastanjes en eikels opraapt en zijn moeder vertelt wat hij daarvan gaat maken. Dat is het scheppende wat het kind representeert, het voortdurend leven op de grens waar een nieuwe wereld geboren wordt. ‘Wij zijn altijd bezig te ons te ontwikkelen vanuit ons kindzijn’, schrijft Herder, ‘een heel leven lang’.

3. Antjie Krog: er is niets dan geboorte (Liedere vir die pas aangekomeses)

Een gedicht als nadere illustratie van dat scheppende.

[Antjie Krog, *Lijkreet. Gedichten* (vertaald door Robert Dorsman en Jan van der Haar), Amsterdam: Podium 2006, 2008³, 62v. Oorspronkelijke titel: Verweerskrif]

In Lijkreet zijn de gedichten zowel in het afrikaans als in het nederlands opgenomen. Ik laat na het afrikaans hieronder ook de nederlandse vertaling volgen:

Het gedicht is het derde van een cyclus van drie met als titel: Liedere vir die pasaangekomeses (Ned: Liedereren voor nieuw leven)

(Lijkreet, p. 63)

in die groot ewige brand
van die tyd, in die gang
van gebeure is dit irrelevant
dat jou hakskeentjie gistraand

in my handpalm was – klipglad
en spoelkoel. die wreef as vorm
in my hart getap terwyl ek jou help
om spelend oor die muur te ontsnap –

uit my hand na bo gestrek het jou
hakskeen 'n vlerkie geskeur. die bloed
aan my pols het ek afgelek terwyl
jy ligvoets en lank-uit die ruimte in trek

(Vertaling, Lijfkreet, p. 62)

In het licht van het geweldige eeuwige vuur
van de tijd, in de loop
der gebeurtenissen is het van geen enkel belang
dat jouw hieltje gisteravond

in de palm van mijn hand lag – kiezelglad
en spiegelkoel. de vorm van de wreef
etste zich in mijn hart toen ik jou hielp
spelenderwijs over de muur te ontsnappen –

uit mijn opwaarts uitgestrekte hand sneed jouw
hiel een vleugeltje. Het bloed
aan mijn pols likte ik af terwijl
jij lichtvoetig en fier de wereld in trok

In dit gedicht wordt de geboorte van een kind - een futiliteit gezien vanuit de algemene loop der dingen - gezien vanuit het perspectief van een grootmoeder. Het kind wordt daarin als schepper aangewezen. Het is het kind dat hier de grootmoeder opnieuw geboren doet worden: de hiel van het kind herschept de hand van de grootmoeder tot een vleugel en zo vindt het kind – belichaming van het nieuwe Zuid-Afrika – haar weg in de wereld. De poëtische verwoording van deze dubbele geboorte is een **verweer** tegen wat genoemd wordt 'het geweldige eeuwige vuur van de tijd', de tyrannie van de tijd die mensen programmeert en de *materia prima* van het menszijn, de receptiviteit, de ontvankelijkheid, vrijheid en creativiteit verstikt. Het kind is een gids naar deze *materia prima* van het menszijn en 'helpt' de grootmoeder die te hervinden.

Mijn **conclusie** uit mijn gang rond het kind: Waar seisoensvieringen zich niet verdampen in een bevestiging van de beweging van worden en vergaan (vgl. Biezeveld 120), maar het mysterie van geboorte en schepping blijven omcirkelen zoals dat door het kind dat ieder mens is wordt belichaamd, vormen zij een voedingsbodem voor de vertolking van de christelijke erfenis in de taal van vandaag.